

REYNAERT IN DE BIBLIOTHEEK VAN DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSE LETTERKUNDE

ANDRÉ BOUWMAN

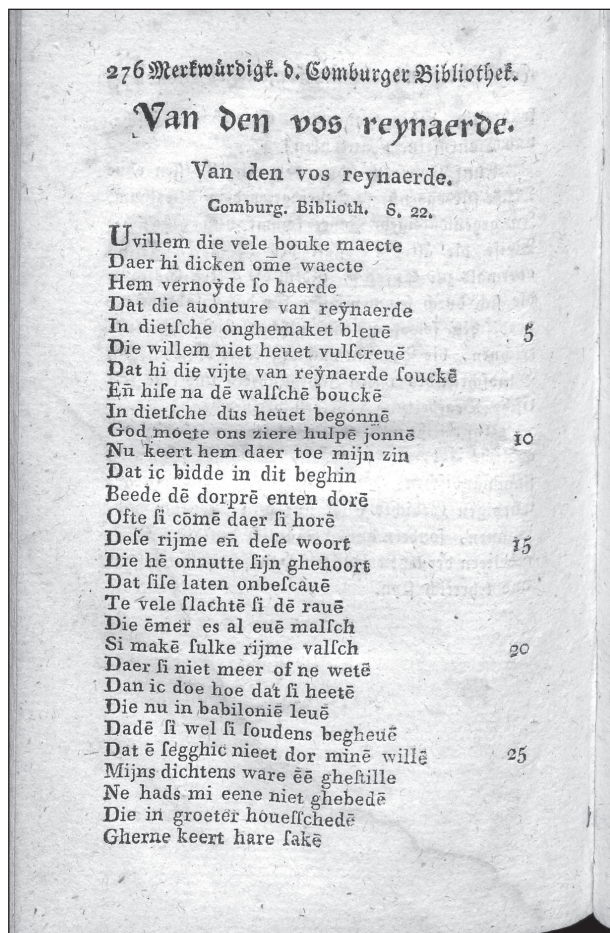
Inleiding

Op 18 juli 1766 kwamen in de Schuttersdoelen te Leiden elf heren bij elkaar voor de oprichting van een ‘Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde’. Het waren jeugdige academici met een passie voor de Nederlandse taal en cultuur. Dat was iets nieuws in een tijd dat Nederland (als natiestaat) en de neerlandistiek (als universitaire discipline) nog niet bestonden. Nu, tweehonderdvijftig jaar later, telt de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde meer dan 1700 leden. En nog steeds heeft zij als doel om, in de woorden van haar statuten, ‘de beoefening van de schone letteren en de studie van de Nederlandse taal- en letterkunde, geschied- en oudheidkunde in hun onderlinge samenhang te bevorderen’. Zij doet dit door het houden van letterkundige en wetenschappelijke bijeenkomsten, door het uitgeven van werken en geschriften, door het toekennen van prijzen en niet in de laatste plaats door het in stand houden en uitbreiden van haar bibliotheek.¹

Van meet af aan verzamelde de Maatschappij middeleeuwse en andere oude gedrukte en geschreven bronnen. Toen midden negentiende eeuw de bestuuring van het nationale geschreven erfgoed dankzij geleerden als Matthias de Vries en Robert Fruin op een meer academische leest was geschoeid, werden voor de bibliotheek systematisch taalkundige studies, tekstedities en geschiedkundige werken verworven – via aankoop, ruilverkeer en ook schenking door leden. In 1876 werd de bibliotheek van de Maatschappij als een langdurig bruikleen ondergebracht in de Leidse universiteitsbibliotheek aan het Rapenburg. Rond 1890 begon men naast wetenschappelijke literatuur en bronnen overigens ook contemporaine belletrise te verzamelen. De bibliotheekcollecties van de Maatschappij en haar archief zijn in 1983 met de universiteitsbibliotheek meeverhuisd naar het nieuwe gebouw aan de Witte Singel. Inmiddels

telt de bibliotheek van de Maatschappij ruim 150.000 drukken en ongeveer 2400 nummers met handschriften en brieven.

In het struweel van deze bibliotheek is het goed toeven voor wie zich toelegt op de vossenjacht. Een deel van de reynaerdiana heb ik in de afgelopen dertig jaar zelf mogen raadplegen én beheren: het raadplegen als onderzoeker (sinds 1986) en lid van de Maatschappij (sinds 1992), het beheren als conservator handschriften van de Leidse universiteitsbibliotheek (sinds 1996). In dit

Afb. 1 *Van den vos reynaerde*, ed. Gräter, 1812 (1499 G 43)

Maatschappelijke jubeljaar is het misschien aardig om de lezer van *Tiecelijn* te wijzen op enkele interessante vosjes en vossenholen. Toegegeven, voor de vroegste Middelnederlandse Reynaertbronnen hoeft men niet naar Leiden af te reizen. Daarvoor moet men elders zijn: in Stuttgart, Münster, Darmstadt, in Brussel, Den Haag of Rotterdam. Overigens: niet één van de bewaard gebleven handschriften van *Van den vos Reynaerde* of *Reynaerts historie* was rond de oprichting van de Maatschappij bekend. Tot aan de ontdekking van een berijmd handschriftfragment door Hendrik van Wijn in 1780 (thans bekend als redactie C van *Reynaerts historie*) had men geen idee hoe de oudere Nederlandse prozatractie van *Die historie van Reynaert die vos* – gedrukt in 1479 (Gouda) en 1485 (Delft) – zich verhiel tot de jongere Nederduitse *Reinke de Vos*, een roman-in-verzen gedrukt te Lübeck in 1498. En zozeer was men vertrouwd met de ‘lange versie’ van de Reynaerttekst dat, toen F.D. Gräter in de kloosterbibliotheek van Comburg nabij Schwäbisch Hall een handschrift met een versroman getiteld *Van den vos Reynaerde* had ontdekt en in 1812 uitgaf, men deze aanvankelijk als fragment of bekorting beschouwde. (Afb. 1)

Mogelijk is het deze onduidelijke verhouding tussen Nederlandstalige en Duitstalige prozatracties rond 1800 die verklaart waarom we niet alleen gedrukte exemplaren van Noord- en Zuid-Nederlandse volksboeken aantreffen in de bibliotheek maar ook Nederduitse en Hoogduitse edities (die alle teruggaan op de Lübeckse druk van *Reynke de Vos* uit 1498). Ik telde vier Nederduitse en vier Hoogduitse Reynke/Reineke-drukken van vóór 1800.² (Afb. 2-3) De Zuid- en Noord-Nederlandse volksboeken zijn vertegenwoordigd met elk vier drukken tot 1800 (afb. 4), en nog vijf Zuid-Nederlandse drukken uit de negentiende eeuw.³ Omdat de collectie volksboeken van G.J. Boekenoogen enkele jaren geleden is gedigitaliseerd in het kader van Metamorfoze – het nationale conserveringsprogramma in Nederland – zijn er nu zeven Reynaertdrukken digitaal beschikbaar via de Leidse onlinecatalogus.

Maar het zijn vooral de wetenschappelijke edities en studies óver de Reynaertteksten die de bibliotheek van de Maatschappij zo bijzonder maken. Die publicaties zijn vrijwel zonder uitzondering aanwezig sinds het vroegste begin van de onderzoekingen. Men vindt er de diplomatische editie van de Delftse incunabel, in 1783 door Ludwig Suhl uitgegeven naar het exemplaar in de stadsbibliotheek te Lübeck. Men vindt er, versholen in het tijdschrift *Bragur*, de editio princeps van *Van den Vos Reynaerde* door Friedrich David Gräter (1812), de edities van Jacob Grimm, Jan Frans Willems, Jonckbloet, Martin en al die andere wetenschappers die over de vos gepubliceerd hebben.⁴

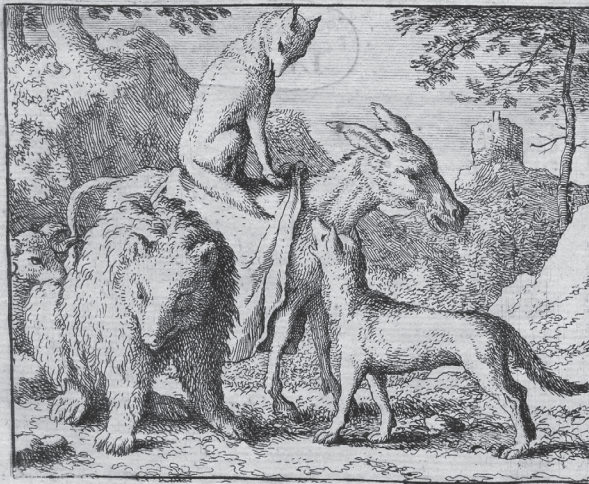
Afb. 2 Reyneke Voss de olde, Rostock, 1592 (1213 A 13)

Heinrichs von Alkmar
Reineke der Fuchs,

mit schönen Kupfern; *V. A. van Cierdungen.*

Nach der Ausgabe von 1498 ins Hochdeutsche übersetzt,
 und
 mit einer Abhandlung, von dem Urheber, wahren Alter
 und großen Werthe dieses Gedichtes versehen,
 von

Johann Christoph Gottscheden.

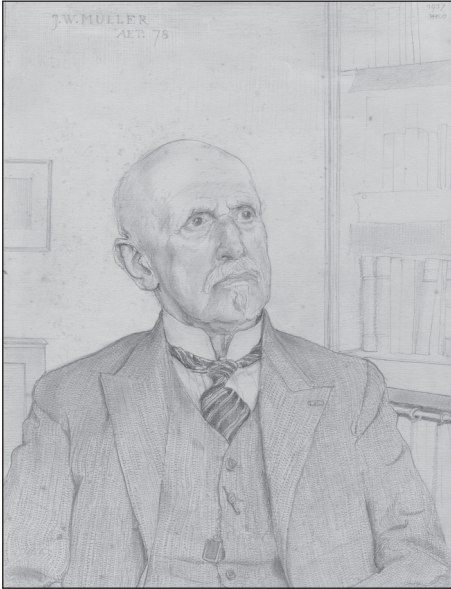

Leipzig und Amsterdam,
 Verlegts Peter Schenk, 1752.

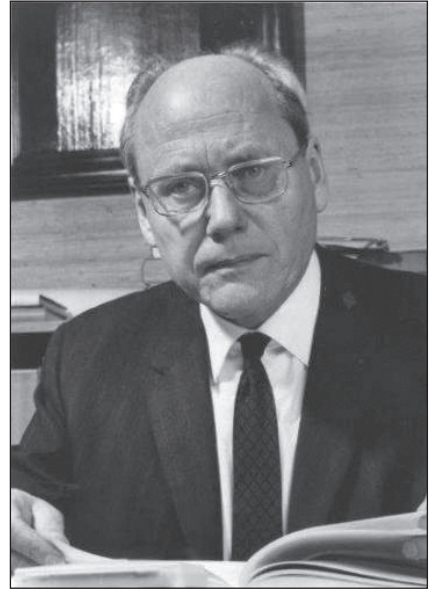
Afb. 3 H. von Alkmar, *Reineke der Fuchs*, Ed. Gottsched, Leipzig/Amsterdam, 1752 (1224 B 35)

Afb. 4 Reynaert de Vos, Delft, Bruyn Harmanssz. Schinckel, 1603 (1140 G 21)

Afb. 5 Portret van J.W. Muller

Afb. 6 Portret van W.Gs Hellinga

Ook manuscripten en archivalia de vos betreffende kan men er raadplegen. In een eerdere bijdrage voor *Tiecelijn* heb ik gewezen op een vroegnegentiende-eeuws handschrift van Albert ten Broecke Hoekstra: 'Voorrede van den oorsprong der fabelen in het algemeen en van dien van Reinaard den Vos in het bijzonder' (LTK 142), dat een inleiding blijkt te zijn op een nooit verschenen editie.⁵ Maar in de bibliotheek berusten ook papieren betreffende voor-
aanstaande Reynaertonderzoekers uit het midden van de twintigste eeuw: J.W. Muller en W.Gs Hellinga. (Afb. 5-6)

Muller

Jacob Wijbrand Muller (1858-1945) – redacteur van het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (1888-1902), hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde te Utrecht (1902-1915) en Nederlandse taalkunde te Leiden (1915-1924) – heeft zich zestig jaar met de Middelnederlandse Reynaertteksten beziggehouden.⁶ In 1884 promoveerde hij op een academisch proefschrift over *De oude en jongere bewerking van den Reinaert. Bijdrage tot de critiek der beide Reinaert-*

gedichten. En nog in het voorjaar van 1944, een jaar voor zijn dood, publiceerde hij als 85-jarige de derde, opnieuw herziene en vermeerderde druk van zijn kritische editie *Van den vos Reinaerde*.⁷ Muller was zijn leven lang zeer actief binnen de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Hij bekleedde bijna alle bestuursfuncties, onder meer die van voorzitter (meermaals), penningmeester, bibliothecaris en waarnemend secretaris en was in de jaren 1893-1935 lid van de Commissie voor taal- en letterkunde, die onder meer als redactie fungeerde van het *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*. In 1937 werd hij tot erelid benoemd. Muller legateerde zijn reynaerdiana aan de Maatschappij, waaronder doorschoten handexemplaren van zijn publicaties en boeken uit zijn bibliotheek. Later, in 1960, schonk zijn weduwe zijn correspondentie en andere papieren.⁸ Niet alleen deze nalatenschap, ook het archief van de Maatschappij bevat diverse documenten die de genese van Mullers laatste Reynaerteditie toelichten. In 1936 had de Maatschappij een aparte commissie ingesteld voor de uitgave van geschriften, die onder meer in samenwerking met E.J. Brill de reeks 'Leidsche drukken en herdrukken' opzette. De commissie had tot doel om te adviseren over financiële ondersteuning van publicaties en die namens de Maatschappij inhoudelijk te begeleiden. Als eerste deel in de zogenaamde 'Groote Reeks' was *Van den vos Reinaerde* gepland. Jan de Vries, Leids hoogleraar oudgermanistiek, voerde als voorzitter van de commissie de briefwisseling met auteur Muller en Th. Folkers, directeur van de Leidse uitgeverij E.J. Brill.⁹

De Maatschappij zegde Brill toe een subsidie in de productiekosten te betalen van f 20,= per vel van 16 pagina's (Folkers aan De Vries, d.d. 17 en 27.01.1939). Opmerkelijk is een hoogoplopende discussie over een prentbriefkaart met een vos half liggend in zijn hol, die Muller graag in zijn geheel gereproduceerd zag, bij voorkeur op de titelpagina (Muller aan De Vries, d.d. 11, 21 en 28.05.1939, De Vries aan de Commissie, d.d. 12.05.1939). Als compromis wordt uiteindelijk besloten om een detail (de vossenkop) af te beelden op de keerzijde van de titelpagina. Uiteindelijk blijkt het boek 16½ vel te beslaan, inclusief 12 bladzijden voorwerk en 18 bladzijden platen. Hiervoor diende de Maatschappij f 330,= subsidie te betalen, op een totaal van f 1625,20 netto aan productiekosten, bij een oplage van 300 exemplaren. De verkoopprijs van het boek heeft Folkers vastgesteld op f 6, terwijl de Maatschappij twaalf presentexemplaren ontvangt en haar leden het boek voor de helft van de prijs kunnen afnemen (Folkers aan De Vries, d.d. 20.06.1939). Bijna een jaar later

blijken nog maar 22 leden van de Maatschappij gebruik te hebben gemaakt van deze substantiële korting: 'Is het eigenlijk niet jammer, dat zoovele leden van de Mij. in gebreke blijven om dergelijke ondernemingen door het aankopen van een ex. te steunen?' (Folkers aan De Vries, d.d. 4.04.1940).

Ruim anderhalf jaar later – het is inmiddels oorlog – verzoekt Muller aan de Commissie te bezien of zij de publicatie van zijn bijna voltooide *Exegetische Commentaar* wenst te ondersteunen:

De eigenlijke commentaar bevat, behalve de noodige taalkundige (vooral hier en daar syntactische) en letterkundige exegeese, een aantal literair-historische of -aesthetische en cultuurhistorische opmerkingen, soms uitgedegen tot kleine vertoogen en uitweidingen, soms van kerk- of rechtshistorischen aard en inhoud (merendeels getoetst, verbeterd, vermeerderd of gewijzigd door p.f. Bonav. Kruitwagen en coll. Van Iterson); vóór elk 'hoofdstuk' of 'aventure' een beknopte inleiding (over de literaire of ook maar folkloristische herkomst), en voorts een zéér groot aantal verwijzingen naar geschriften van anderen en mij zelf, ter nadere toelichting (en tevens bekorting); kortom alles wat ik in vele jaren, tusschen ander werk door, uit de omvangrijke literatuur over het dierenepos, met name over onzen R. I, opgetekend en verzameld heb (Muller aan De Vries, d.d. 21.12.1941).

Nadat De Vries het verzoek besproken heeft in de Commissie, laat hij Muller weten dat zij de commentaar als deel 2 wil opnemen in de reeks 'Leidsche drukken en herdrukken' en de uitgave financieel zal steunen (De Vries aan Muller, d.d. 7.03.1942). Ook uitgeverij Brill is bereid om met een MNL-subsidie van f 30,= per vel dit werk te drukken. Maar eerst moest Brill een *Vragenlijst ter verkrijging van de vergunning tot het drukken en uitgeven* invullen en indienen bij de nationaalsocialistische departementen Volksvoorlichting en Kunsten (onder leiding van secretaris-generaal Tobie Goedewaagen) en Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming (onder leiding van secretaris-generaal Jan van Dam). De eveneens nationaalsocialistisch georiënteerde Jan de Vries was inmiddels vicevoorzitter van de Kulturkamer en daarbinnen leider van het Letterengilde geworden.¹⁰ Nadat hij zich door Muller het manuscript heeft laten bezorgen, legt hij uit wat er moet gebeuren (overigens zonder zijn eigen positie in het nazificeringsnetwerk aan te duiden):

De weg der behandeling is deze, dat de uitgever het handschrift naar het departement van Goedewaagen zendt; hier wordt het dan als wetenschappelijk werk doorgegeven aan Van Dam en op zijn departement verder afgehandeld. Ik heb er een brief aan toegevoegd, waarin ik de uitgave aanbeveel en op spoedige behandeling aandring (De Vries aan Muller, d.d. 5.04.1942).

Als eind april 1942 Brill de gevraagde toestemming heeft ontvangen, kan er met het zetten begonnen worden (Folkers aan Muller, d.d. 29.04.1942). De manuscripten van de 'Voorrede' en de 'Toevoegsels en verbeteringen' zijn echter zo slecht te lezen dat Folkers ze eerst laat overtypen en Muller ter correctie stuurt alvorens tot zetten over te gaan. Muller op zijn beurt stoort zich in toenemende mate aan het feit dat hij zijn gecorrigeerde drukproeven niet direct naar Brill kan sturen maar eerst moet voorleggen aan De Vries, die dan ook nog eens op eigen houtje toestemming lijkt te hebben gegeven om het tweede vel te laten afdrukken:

Daarom was ik wel verwonderd (zacht gezegd!) te vernemen dat dit reeds, *vóór en zonder mijn 'imprimatur' afgedrukt was*, dit eenigen tijd daarna, van u, te ontvangen en, bij nader toezien, te bespeuren dat bladzijden verlopen, bovenschriften en cijfers veranderd waren enz., niet door mij zelf, maar kennelijk, *zonder mijn voorkennis en medeweten, door u!* (Muller aan De Vries, d.d. 17.07.1942)

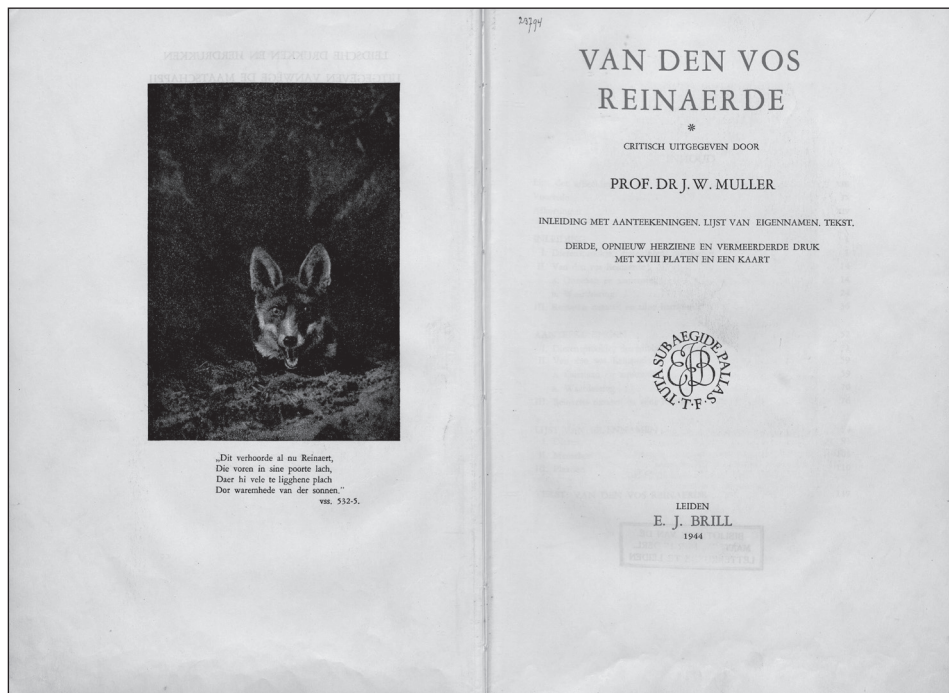
Het zetten en drukken duurt tot half september. Folkers schrijft dan aan Muller: 'Ik laat het boek gelijk Uw eerste deel in het roode linnen inbinden. [...] Of de gebonden en ingenaaide exemplaren half October gereed zijn, weet ik niet. Ik hoop het. Mijn binder vraagt tegenwoordig 3 maanden levertijd. [...] Daar hij overstelpt is met werk en een groot aantal mensen bij hem zijn weggehaald [*door de Duitse bezetter? A.B.*], begrijpt U wel, dat alles geweldig daaronder moet lijden" (d.d. 18.09.1942). De door Muller bedongen integrale afbeelding van de vos in zijn hol wordt uiteindelijk op de verso van de Franse titel afgedrukt, tegenover de titelpagina. Op 6 november komen dan de exemplaren van de binder en Folkers stuurt De Vries een presentexemplaar met factuur voor de Maatschappij van f 472,50. De *Exegetische Commentaar* omvat 15¾ vel druks en er was een subsidie van f 30,= per vel overeengekomen.

Met de verkoop van Mullers Reynaerteditie uit 1939 blijkt het drie jaar later goed te gaan. De Vries schrijft Muller dat er 'een verheugend groote

navraag naar Uw boek uit Duitschland gekomen is; zeker wel een gevolg van de zoo waardeerende besprekingen van Frings en Borchling' (d.d. 12.03.1942). Uitgeverij Brill laat Muller in april 1942 weten dat er van de 300 exemplaren nog zo'n 70 over zijn en een half jaar later is de oplage helemaal uitverkocht. Voelt Muller voor een nadruk? (Folkers aan Muller, d.d. 14.04 en 4.12.1942). Muller is echter geïrriteerd, enerzijds omdat hij voor zijn goed verkopende Reynaerteditie in het geheel geen honorarium heeft ontvangen en Folkers hem bovendien voor de *Exegetische Commentaar* een rekening heeft gestuurd van maar liefst f 342,20 wegens extra correctie van de drukproeven! Bovendien voelt Muller niets voor een nadruk; hij heeft sinds 1939 al weer een paar honderd toevoegsels en verbeteringen genoteerd. Folkers maakt bezwaar: met een zodanig herziene en vermeerderde druk worden de kopers van de tweede druk onnodig op kosten gejaagd, temeer daar wegens ontbreken van subsidie van de Maatschappij, de toegenomen omvang van mogelijk vier vel druks én Mullers eis om 10 % royalties te ontvangen, de verkoopprijs vermoedelijk veel hoger zal uitvallen dan die van de tweede druk. Hij stelt voor om een honorarium ineens af te spreken, 'b.v. door de extra correcties, die U in de tweede druk heeft gemaakt, en welke rekening nog niet is voldaan, als honorarium voor de derde druk te beschouwen' (Folkers aan Muller, d.d. 17.02.1943). Muller houdt echter vast aan een herziene en vermeerderde druk en na drie maanden van taai onderhandelen geeft Folkers ten slotte toe:

ik ontvang van U het manuscript kant en klaar voor de pers gereed. U ontvangt als honorarium het bedrag, dat als extra correctie nog van de vorige druk openstaat. Die zaak is daarmee dan vereffend. Alleen moet ik de uitdrukkelijke bepaling erbij maken, dat ik nu niet nog eens weer een groote extra correctie wil hebben. U moet, òf het manuscript zoo maken, dat U daarin niets meer behoeft te veranderen, zoodat dan extra correctie achterwege kan blijven, òf U moet de consequentie aanvaarden en dit extra werk ook extra betalen. (Folkers aan Muller, d.d. 1.03.1943)

Een jaar later is de derde druk gereed (afb. 7) en stuurt Folkers met 'groot genoegen' een presentexemplaar naar Muller: 'Zonder twijfel past de vooroorlogsche uitvoering geheel in het kader van een werk dat jaren lang door velen geraadpleegd en bestudeerd zal worden' (d.d. 25.02.1944). De laatste woorden hebben mogelijk iets van een bezwering. Want de kosten zijn voor Brill allerminst meegevallen: de kosten voor extra correctie bedroegen

Afb. 7 *Van den vos Reinaerde*, ed. Muller, derde druk, Leiden, 1944

ditmaal f 262,80. Folkers brengt die Muller overigens niet in rekening, zoals aangekondigd, maar verhoogt in plaats hiervan de verkoopprijs van f 8,= naar f 10,= (Folkers aan Muller, d.d. 11.03.1944). Mullers zeven overige presentexemplaren worden verstuurd naar de heren Kloeke, Huizinga, Tinbergen, Borchling, Frings, mejuffrouw van Lessen en ... de Maatschappij.

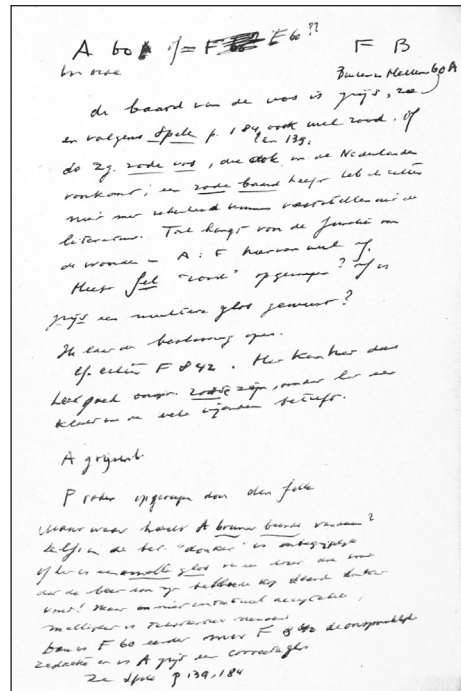
Hellinga

Wytze Gerbens Hellinga (1908-1985), als hoogleraar Nederlandse taalkunde, later neofilologie verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, was een wetenschappelijke duizendpoot en vernieuwer.¹¹ Hij hield zich intensief bezig met de interpretatie en overlevering van historische teksten. In de loop van zijn academische carrière ontwikkelde hij zich tot analytisch

bibliograaf en incunabulist, wat baanbrekende publicaties opleverde als *Kopij en druk in de Nederlanden* (1962) en *The Fifteenth-Century Printing Types of the Low Countries* (1966). Maar in de Reynaertfilologie is hij vooral bekend in verband met zijn in 1952 verschenen synoptische editie *Van den vos Reynaerde. I. Teksten diplomatisch uitgegeven naar de bronnen vóór het jaar 1500* – een werkinstrument dat van grote waarde is gebleken voor het moderne tekstonderzoek¹² – en enkele baanbrekende en provocerende artikelen, zoals ‘De commentaar’ (1956) en ‘Het laatste woord is aan Firapeel’ (1958).¹³ Zijn Reynaertpapieren werden in 2013 geschonken door zijn weduwe en berusten in de bibliotheek van de Maatschappij onder signatuur LTK 2304 (afb. 8).¹⁴ Het merendeel van de papieren is afkomstig uit de jaren 1950, toen Hellinga druk bezig was met de voorbereiding van het vervolg dat hij had aangekondigd in zijn Reynaerteditie:

Afb. 8 De papieren van W.Gs Hellinga (LTK 2304)

Afb. 9 Fiche van Hellinga (LTK 2304)

Tot de diplomatische editie behoort, onverbrekkelijk, een palaeografisch-codicologisch apparaat, waarin alle bijzonderheden van de bron, voorzover zij betrekking hebben op het tekstbeeld, genoteerd worden en eventuele beslissingen van de editeur worden verantwoord [...]. Bij de voorbereiding van deze uitgave bleek, dat het niet mogelijk was dit nogal omvangrijke apparaat in Deel I onder de teksten aan te brengen. Daarom is besloten het uit te geven in Deel II, Tekstkritiek. Het is daar verenigd met de beschrijving van de bronnen, waarvan het trouwens ook een onderdeel is, en met de studie over de tekstgeschiedenis en de verhouding van de bronnen, welke mede op dit apparaat berust. (p. vi).

Gaandeweg werd Hellinga evenwel in beslag genomen door nieuwe wetenschappelijke projecten en van de aangekondigde publicatie is het niet meer gekomen. In de laatste jaren van zijn wetenschappelijke activiteit is hij teruggekeerd naar dit materiaal, aldus Lotte Hellinga-Querido: 'hij heeft er tussen ongeveer 1978 en 1981 gestadig verder aan gewerkt, echter met afnemende krachten in een tenslotte hem overweldigend ziektebeeld. Uit deze tijd zijn er ook pogingen tot ordenen en systematiseren die niet altijd tot een einde gebracht zijn.'¹⁵ Hellinga had de gewoonte om veel aantekeningen op losse blaadjes te maken en ze per onderwerp in mappen onder te brengen. De mappen zijn vervangen door genummerde omslagen, de aantekeningen van weinig belang zijn in overleg met Lotte Hellinga vernietigd, maar de oorspronkelijke ordening is grotendeels intact gelaten: bronnen (1-58), tekstkritiek (59-143), commentaar (144-200), vroege filologie (190-200) correspondentie (201-202) en varia (203-204):

Bronnen: 1-9. Comburgse handschrift (A). – 10-18. Dyckse handschrift (F). – 19-23. Darmstadtse fragmenten (E). – 24-27. Rotterdamse fragmenten (G). – 28-30. Brusselse fragmenten (H). – 31-37. Brusselse handschrift (B). – 38-42. *Reynardus Vulpes* (drukken). – 43-46. Proto-Reynaert. – 47-50. Handschriftengeschiedenis. – 51-58. Codicologie & paleografie.

Tekstkritiek: 59. Fichier met notities over verzen 1-3469. – 60-143. Losse notities (min of meer in versvolgorde).

Commentaar: 144-185. Losse notities. – 186-189. Uitgewerkte notities in cahiers.

Vroege filologie: 190-199. Losse notities. – 200. Uitgewerkt manuscript.

Correspondentie: 201. Brieven aan Hellinga (geordend naar afzender A-Z). – 202. Brieven van Hellinga (geordend naar geadresseerde A-Z).

Varia: 203. Drukwerk. – 204. Reproducties.

Het kaartstelsel met notities over de tekstgeschiedenis (59) is mijns inziens het belangrijkste onderdeel van de papieren. Op vele honderden fiches heeft Hellinga geprobeerd, vers voor vers, te beargumenteren welke varianten uit de overgeleverde bronnen (meer) oorspronkelijk zijn en welke secundair (afb. 9). De fiches zijn grotendeels vervaardigd in de jaren 1978-1981 (geschreven in een kleine kriebelige hand), met hier en daar materiaal uit de jaren 1950 (genoteerd in een grotere, duidelijk leesbare hand; zie bijvoorbeeld de notities op vers 6, 50, 94, 125, 136). Hellinga verwijst niet alleen naar secundaire literatuur maar ook naar zijn 'commentaar': aantekeningen bewaard gebleven op losse bladen en in enkele cahiers (144-189). Daarmee is het kaartstelsel dus ook een sleutel tot een deel van de overige papieren.

Hellinga is druk bezig geweest met zijn Reynaertcommentaar, indachtig het door hem zelf geformuleerde streven van de filoloog om 'het taalaanbod en daarom dus *het feitenaanbod door middel van taalvormen in een gegeven context* opnieuw te doen plaats vinden vanuit de geestesstructuur en binnen de cultuur en beschaving waardoor de communicatie in zulk een geval oorspronkelijk werd bepaald.'¹⁶ In het materiaal zijn de oudere en jongere bewerkingslaag goed te onderscheiden. De losse notities (omslagen 144-185) zijn meest uit de jaren 1950. Ik heb ze geordend op algemene onderwerpen en vervolgens zoveel mogelijk op versvolgorde. Hellinga heeft hier ook materiaal uit zijn colleges ondergebracht (omslagen 148-154, 165-166). Hieronder volgt een overzicht, met de opschriften van Hellinga tussen aanhalingstekens:

144. 'De tweede Reynaert-bewerking' (fol. 1-6). – 145. 'Codex, tekstgeschiedenis' (fol. 1-3). – 146. 'Inleiding over de Tekstkritiek van de Reynaert' (2 fol.). – 147. Over bronnen (5 fol.). – – 148-154. Colleges (typoscript, ca. 1950?): 148. 'Inleiding', 'VAN DEN VOS REYNAERDE. Inc. 'De philoloog die het plan opvat ...' (fol. 1-4a). – 149. 'R. in het oordeel van het publiek' (fol. 4b-6). – 150. 'Geografische bepaling' (fol. 7-22, aantek. 10 bis, ter). – 151. 'Sociale structuur R.-wereld' (fol. 23-28, aant. 23 bis, ter). – 152. 'Positie dichter èn publiek' (fol. 29-39a). – 153. 'Dramatische handeling' (8 fol.). – 154. 'Eén dichter of twee dichters?' (fol. 39b-46). – – 155. Aantekeningen n.a.v. publicaties over de proloog (2 dubbelbladen, pag. 1-7). – 156. Over methodologie. Inc. 'Iedere tijd stelt zijn eigen problemen ...' (2 fol., Parijs 1955). – 157-158. 'Wie was Willem die de Reynaert schreef' I-IV (typoscripten: doorslag, fol. 1-9, 1-5, 1-2, 1; oudere versie, fol. 1-16). – 159. Over de proloog 1-10, 11-40

(pag. 3-15). – 160. Over A 6 (2 fol.). – 161. ‘Ontwerp van een onderzoek naar het ‘twee-schrijvers-probleem’ van de Reynaert’ (dubbelbladen, fol. 1-9). – 162. Inc. ‘Toen Nap. De Pauw in 1887 ...’ (fol. 1-5). – 163. Inc. ‘Maar hoe dan ... Madoc?’ (5 fol.). – 164. Over Madocs droom (5 fol.). – 165. College over A 97 (typoscript, fol. 1-11). – 166. Collegeverslag over AF 41-98 (typoscript, 22 fol., ca. 1947?). – 167. Over vss. 41-47, 48-60, 61-97 (typoscript, 6 fol.). – 168. Over vss. 234-295 (26 fol.). – 169. Over A 602 (typoscript, 1 fol.). – 170. ‘REYNAERT / 1855-1863 ...’ over diernamen (typoscript, fol. 1-4). – 171. – Inc. ‘Ik eindig nu met mijn R voorbeeld ...’ (dubbelbladen, fol. 1-3). – 172. ‘Reynaert-Commentaar’ - [vs.] 41-... (1 fol.). – 173. ‘De dichters van de Reinaert en hun publiek’ (2 fol.). – 174. ‘Grimbeert een taboe-naam?’ (2 fol.). – 175. ‘Reinaert-Studiën’ (1 fol.). – 176. ‘De programma’s van drie minstrelen aan het hof van Wijnen-Ardres’ (2 fol.). – 177. Lulofs over Van Mierlo, Morant und Galie (1 fol., 1965). – 178. Toelichting op de notitie: ‘Portret van een koningin’ (1 fol.). – 179. ‘Portret van een koningin’ (fol. 1-3, 3 bis, 4-12). – 180. ‘A en F als uitgangspunt voor de voltooide R. - 2630-2693’ (fol. 1-2). – 181. ‘Het besluit van het verhaal’ (fol. 1-2). – 182. Collatie A 3397-3423 // F, B, P, *AE (7 fol.). – 183. ‘Het besluit van de tekst in de Dyckse Codex vanaf vers 1361’ (1 fol.). – 184. ‘Het acrostichon’ (2 fol.). – 185. ‘Martin 1874 over A 3461-3469: acrostichon’ (typoscript, 1 fol.).

De meer uitgewerkte notities bevinden zich in een viertal cahiers (186-189) stammend uit de jaren 1978-1981. Het zijn pogingen om ouder materiaal en nieuwe observaties in een samenhangend verband te brengen:

186. ‘De interpolatie A 2751 vlgg.’ (fol. 1-6). – ‘Cuwaert’ (fol. 17-18). – ‘E’ (fol. 19-21). – ‘R.-origineel’ (fol. 22-23). – ‘A 2597 Ghi sult daer gaen ende min vrouwe’ (fol. 24-26).

187. ‘Heere ysingrijn halfghenade, A 1987-2003’ (fol. 1-6). – ‘Balduinus doet niet mee’ (fol. 7-12). – ‘Confiteor pater mater. A 1453’ (fol. 15-18). – ‘A 79-85’ (fol. 20). – ‘Door wie laat Nobel zich naar de schat brengen? A 2738-2739’ (fol. 21-22). – ‘Reynaert en vrouwe Hermeline. Een poging tot portret’ (fol. 23-26, 28-29).

188. Notities over A 2371-74, 2380-84, 2985-95 (fol. 1-4). – ‘Het eerste contact van de coninginne met Reynaert’ (fol. 5-6). – ‘Wapenbroeders, A 2114-2116’ (fol. 7). – ‘A 1642 vyuergat’ (cahier, fol. 8 bis = los). – ‘De crux interpretum. A 2170 en F 2152’ (fol. 15). – ‘Tekstkritiek in het kader van de codexgeschiedenis’ (fol. 20-21).

189. 'Proto A en Proto E gaan samen terug op Codex Proto AE' (fol. 1-3). – 'De brief A 3248-51 die Reynaert op bevel van de koning moet schrijven' (fol. 4-5). – 'Een echtpaar in verwarring, A 2134-2164' (fol. 6-8). – 'Codicologie en Tekstkritiek. F 2000, 2001. Een waarschuwend voorbeeld' (fol. 11-17). – – 'Afscheid van Reynaert' (fol. 23-99 met *losse bladen tussen fol. 26/27, 40-41, 89/90, 91/92). Hierin te onderscheiden: 'Afscheid van Reynaert' (fol. 24+39, 25). – 'Cultuurfenomenen als dwingende factoren' (fol. 26-27). – 'Madoc' (fol. 28). – 'De Proloog I' (fol. 29-38). – 'Dagboek 19-11-41 – 08.11.42'. Inc. 'Is Reinaert wel de schavuit ...' (fol. 40*1-7). – 'De prologen vragen er om dat de voltooiing wordt behandeld' (fol. 41-46). – 'Wat de inhoud van het verhaal aangaat' (fol. 47-53). – 'De Rhetorica van de Reynaert' (fol. 54-64). – 'Balduinus' begrip voor de Dietse tekst' (fol. 64-89, 89*a-b, 90*). – 'Het beoordelen van Balduinus' (fol. 91*a-h). – 'Wildi horen van Lamfreide?' (fol. 93-95). – 'Naamgeving van het mekel heere' (fol. 96). – 'Een stukje tekstkritiek in het kader van de codexgeschiedenis' (fol. 99).

De notities bevatten waardevolle observaties en analyses maar ze vormen tezamen niet de verhoopte commentaar die Hellinga als filologische graalridder voor ogen moet hebben gestaan. Dat geldt ook voor 'Afscheid van Reynaert' in het vierde cahier (189), de langste, min of meer aaneengesloten tekst, de meest recente ook (gedateerd 2 mei 1981). Hellinga verwijst ernaar, in 'Friezen in de Reynaert', zijn bijdrage aan de huldebundel voor Galama uit 1982.¹⁷ De tekst was dus bestemd voor publicatie, zij het waarschijnlijk niet in deze nog onvolgdragen versie. Hellinga wisselt detailonderzoek van de Reynaerttekst af met 'levensherinneringen en ervaringen van een onderzoeker en van een universitair docent', waarbij de grenzen tussen onderzoeker, middeleeuwse auteur en verhaalpersonage niet altijd helder te trekken zijn. In sommige passages blijkt 'Afscheid van Reynaert' bovendien een afrekening te zijn met Frank Lulofs en diens *Nu gaet Reynaerde al buten spele* (1975) – in bewoordingen die noch het werk van de voormalige medewerker recht doen noch de leermeester tot eer strekken. Volgens Lotte Hellinga zijn ze 'helaas geschreven onder de invloed van symptomen van zijn laatste ziekte.'¹⁸

De correspondentie (201-202) is een Fundgrube, onder andere voor wie meer wil weten over hoe Hellinga vlak na de Tweede Wereldoorlog erin slaagde om de Reynaerthandschriften te bestuderen en te doen fotograferen (waarbij

zelfs Prins Bernhard ingeschakeld werd om Fürst zu Salm-Reifferscheidt te bewerken). Ook de briefwisseling met W.E.J. Tjeenk Willink van de gelijknamige uitgeverij te Zwolle werpt het nodige licht op de totstandkoming van de editie.¹⁹ Het contract met de uitgever, gedateerd 20 mei 1949, maakt duidelijk dat een tweedelige uitgave van *Van den vos Reynaerde* werd beoogd,

omvattende het Comburgse handschrift, het Dijkse handschrift, de Darmstädter fragmenten, de Rotterdamse fragmenten, het Brusselse handschrift voor zover corresponderend met redactie RI, de Reinaerds Vulpes en de Ndl. volksboeken met varianten en fragmenten in één deel en een tweede deel groot 12 à 13 vel omvattende een inleiding, aantekeningen en glossarium. (bijlage brief Tjeenk Willink aan Hellinga, d.d. 21.05.1949).

Hellinga heeft beter onderhandeld met zijn uitgever dan Muller: hij ontving als honorarium maar liefst f 1.750,= waarvan f 875,= als niet-opvorderbaar voorschot. Het restant zou hij ontvangen bij levering van de kopij: f 500 voor het eerste deel en f 375,= voor het tweede. Uit de correspondentie blijkt overigens dat Hellinga onkosten in verband met bestudering en reproductie van de bronnen bij de uitgever kon declareren ten laste van het nog uit te keren deel van zijn honorarium.²⁰ Dat het zetten, proeflezen, corrigeren en drukken van deze publicatie een ingewikkelde operatie is, laat zich raden. Elke opening dient immers alle tekstredacties corresponderend te presenteren, de belangrijkste naast elkaar, de overige eronder. Zo bevat de proef van enkele pagina's die de uitgever begin 1950 stuurt, nog de paleografische aantekeningen die later in het proces wegens ruimtegebrek naar deel twee verwezen zijn (Tjeenk Willink aan Muller, d.d. 7.02.1950, bijlage; afb. 10). Dat dit geen routineklus is, blijkt ook elders in de correspondentie tussen auteur en uitgever:

Het zij mij vergund, even oprecht als U te antwoorden op Uw boutade over de Reinaert, dat men mij hier al gedreigd heeft met een staking! De verdere woorden die mijn zettters over dit werk prevelen kan ik niet aan mijn secretaresse opgeven (Tjeenk Willink aan Hellinga, d.d. 26.9.1951).

Mijn dank voor Uw brief van de 17de en voor de proeven.

Wij gaan dus draaien en, ik wil het U eerlijk bekennen, ik houd mijn hart vast. Zo ongeveer het gevoel van de patient op weg naar de operatietafel. (Tjeenk Willink aan Hellinga, d.d. 23.01.1952).

<p>A 3106 F 3070 L 1209</p> <p>A 3106 Die coninc haert dem hebbē hi Caerde ghegraven in rechter zaece Al omme wille ende te doene Die coninc die coninc was 1210 Die coninc die coninc was Die coninc die coninc was Ende hi die coninc die hi hem Soedlich hi verren herredene Caerde maket omme groete ginc 1212 hi hem te hem omme rechter gram 9 Ende alse die coninc verren Kerck hi coninc ende wende vlen Mar dat se coninc hōt niet ghehoen Want reynaert hadde hōt endegage 1220 Die portē ende ghegraven sōen Hi die kēte moedeliche Ende caert teg ghevaldeke Helpe hi helpe sōen ald Die portē verbiht mi 1222 Die portē verbiht mi Reht reynaert hadde sōen Niet kēte coninc ghehoen Die portē reynaert en gōet wi hōten Dōen portē verbiht hōt</p> <p>L 1209 Oublin leyenen reddelike hōt machē ter 1202 Mi gōet gōene dēten dōen gōonen que dōnen Hēz pēn pōen pōen sōn sōn facta hōt Sōn que kēte hōt que coninc verren alse dōnen Hēz sōn reddelike sōd machē mōete reddelike Aldelike sōn leyenen sōn dē gōet que reynert 1205 Sed reynaert en pōen que vlen Leyenen hōt coninc hōt. Leyenen sōnen. pōen O hōt hōt sōn sōn sōn sōn Dēkē sōn sōn sōn sōn. sōn sōn sōn sōn Reynaert moedike. sōn coninc sōn 1206 Coninc hi coninc hi coninc hi coninc hi</p>	<p>F 3070 Die coninc heft sine dāre heb hi Caerde ghegraven op rechter soene Al omme wille ende te doene Die coninc loede solde dāre Die coninc die coninc was Die sōn verren sōgen hōt 1207 Ende hōt reynaert die hi hem V aldēke vōene erredene Caert maket omme gōet 1210 hi hem sōn rechter op hōn gram 1208 Alse caert die verren Kerck hi hem omme wende vlen Mar dat se coninc hōt niet gōen Want r hōden endegagen Die portē ende ghegraven sōen 1212 Hōt kēte moedelike Ende caert teg ghevaldeke Helpe hi helpe sōen ald Die portē dōket mi 1220 Die portē verbiht mi 1222 Die portē verbiht mi Reht reynaert hadde sōen Niet kēte coninc ghehoen Die portē reynaert en gōet sōn Dōen gōone verbiht hōt</p> <p>E 3106] ell omme dāre hebbe hi c omme gōet dōen Al omme gōet dōen Dē mede te dōen 1210 Dē mede te dōen 1212 Dē mede te dōen 1214 Dē mede te dōen 1216 Dē mede te dōen 1218 Dē mede te dōen 1220 Dē mede te dōen 1222 Dē mede te dōen 1224 Dē mede te dōen 1226 Dē mede te dōen 1228 Dē mede te dōen 1230 Dē mede te dōen 1232 Dē mede te dōen 1234 Dē mede te dōen 1236 Dē mede te dōen 1238 Dē mede te dōen 1240 Dē mede te dōen 1242 Dē mede te dōen 1244 Dē mede te dōen 1246 Dē mede te dōen 1248 Dē mede te dōen 1250 Dē mede te dōen 1252 Dē mede te dōen 1254 Dē mede te dōen 1256 Dē mede te dōen 1258 Dē mede te dōen 1260 Dē mede te dōen 1262 Dē mede te dōen 1264 Dē mede te dōen 1266 Dē mede te dōen 1268 Dē mede te dōen 1270 Dē mede te dōen 1272 Dē mede te dōen 1274 Dē mede te dōen 1276 Dē mede te dōen 1278 Dē mede te dōen 1280 Dē mede te dōen 1282 Dē mede te dōen 1284 Dē mede te dōen 1286 Dē mede te dōen 1288 Dē mede te dōen 1290 Dē mede te dōen 1292 Dē mede te dōen 1294 Dē mede te dōen 1296 Dē mede te dōen 1298 Dē mede te dōen 1300 Dē mede te dōen 1302 Dē mede te dōen 1304 Dē mede te dōen 1306 Dē mede te dōen 1308 Dē mede te dōen 1310 Dē mede te dōen 1312 Dē mede te dōen 1314 Dē mede te dōen 1316 Dē mede te dōen 1318 Dē mede te dōen 1320 Dē mede te dōen 1322 Dē mede te dōen 1324 Dē mede te dōen 1326 Dē mede te dōen 1328 Dē mede te dōen 1330 Dē mede te dōen 1332 Dē mede te dōen 1334 Dē mede te dōen 1336 Dē mede te dōen 1338 Dē mede te dōen 1340 Dē mede te dōen 1342 Dē mede te dōen 1344 Dē mede te dōen 1346 Dē mede te dōen 1348 Dē mede te dōen 1350 Dē mede te dōen 1352 Dē mede te dōen 1354 Dē mede te dōen 1356 Dē mede te dōen 1358 Dē mede te dōen 1360 Dē mede te dōen 1362 Dē mede te dōen 1364 Dē mede te dōen 1366 Dē mede te dōen 1368 Dē mede te dōen 1370 Dē mede te dōen 1372 Dē mede te dōen 1374 Dē mede te dōen 1376 Dē mede te dōen 1378 Dē mede te dōen 1380 Dē mede te dōen 1382 Dē mede te dōen 1384 Dē mede te dōen 1386 Dē mede te dōen 1388 Dē mede te dōen 1390 Dē mede te dōen 1392 Dē mede te dōen 1394 Dē mede te dōen 1396 Dē mede te dōen 1398 Dē mede te dōen 1400 Dē mede te dōen</p>	<p>B 3104 Die coninc heft die coninc hi heft Kerck ghegraven in rechter soene Ome wil dat ende te doene Die coninc ghebet solde dāre Die coninc die coninc was Die sōn verren sōgen hōt 1207 Ende hōt reynaert die hi hem Soedlich hi hem vōene erredene Caert maket omme gōet 1210 hi hem sōn rechter gram 1208 Alse caert die verren Kerck hi hem omme wende vlen Mar dat se coninc hōt niet gōen Want reynaert heft hōt endegagen Die portē ende ghegraven sōen 1212 Hōt kēte moedelike Ende caert teg ghevaldeke Helpe hi helpe sōen ald Die portē dōket mi 1220 Die portē verbiht mi 1222 Die portē verbiht mi Reht reynaert hadde sōen Niet kēte coninc ghehoen Die portē reynaert en gōet sōn Dōen gōone verbiht hōt</p> <p>Den god Want R. Die portē G 3124 *Deer pelg</p>	<p>B 3104 Die coninc heft die coninc hi heft Kerck ghegraven in rechter soene Ome wil dat ende te doene Die coninc ghebet solde dāre Die coninc die coninc was Die sōn verren sōgen hōt 1207 Ende hōt reynaert die hi hem Soedlich hi hem vōene erredene Caert maket omme gōet 1210 hi hem sōn rechter gram 1208 Alse caert die verren Kerck hi hem omme wende vlen Mar dat se coninc hōt niet gōen Want reynaert heft hōt endegagen Die portē ende ghegraven sōen 1212 Hōt kēte moedelike Ende caert teg ghevaldeke Helpe hi helpe sōen ald Die portē dōket mi 1220 Die portē verbiht mi 1222 Die portē verbiht mi Reht reynaert hadde sōen Niet kēte coninc ghehoen Die portē reynaert en gōet sōn Dōen gōone verbiht hōt</p> <p>A 3122 DAT Dredē kerckede. A ghehoedē F 3080 reynaert en sōn het ende van kēte h ghehoedē 3087 12 v. s. 3080 gōet gōet gōet B 3100 hi dōngelike s 3104 43 P 3100 sōn sōn L 1220 Kōt pōen gōen 1220 C.Kōt coninc sōn E 3113 vōene vōene vōene 3117 vōene vōene vōene 1210 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1212 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1214 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1216 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1218 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1220 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1222 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1224 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1226 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1228 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1230 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1232 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1234 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1236 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1238 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1240 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1242 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1244 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1246 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1248 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1250 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1252 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1254 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1256 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1258 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1260 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1262 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1264 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1266 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1268 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1270 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1272 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1274 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1276 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1278 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1280 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1282 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1284 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1286 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1288 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1290 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1292 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1294 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1296 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1298 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1300 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1302 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1304 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1306 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1308 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1310 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1312 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1314 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1316 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1318 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1320 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1322 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1324 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1326 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1328 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1330 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1332 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1334 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1336 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1338 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1340 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1342 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1344 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1346 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1348 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1350 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1352 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1354 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1356 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1358 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1360 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1362 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1364 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1366 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1368 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1370 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1372 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1374 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1376 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1378 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1380 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1382 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1384 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1386 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1388 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1390 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1392 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1394 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1396 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1398 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene 1400 vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene vōene</p>
--	---	--	--

Afb. 10 Proefdruk van *Van den vos Reynaerde*, ed. Hellinga, Zwolle, 1952 (LTK 2304)

Maar de operatie slaagt en op 22 februari 1952 stuurt de uitgever de eerste drie exemplaren op aan Hellinga, met zijn hartelijke gelukwensen. De verkoopprijs van het boek bedraagt f 28,= gebonden. Vervolgens stukt de briefwisseling. Enkele jaren later informeert de uitgever nog eens naar deel II van de Reynaerteditie, dat volgens contract ongeveer een jaar na deel I had moeten verschijnen. Als taalkundig adviseur betrokken bij Tjeenk Willinks reeksen 'Zwolse drukken en herdrukken' en 'Klassieken uit de Nederlandse Letterkunde' verricht Hellinga bewonderenswaardig werk, 'toch zou ik daardoor niet gaarne de grote werken – Vos en Bibliotheek²¹ – naar het tweede plan laten verhuizen' (Tjeenk Willink aan Hellinga, d.d. 8.03.1955). Later in het jaar moet Hellinga zijn uitgever deelgenoot hebben gemaakt van plannen om Z.W.O. te betrekken bij zijn almaar uitlopende Reynaertproject, blijkens diens reactie:

Indien Z.W.O. genegen is subsidie te verlenen, juich ik het toe om het concorderend woordregister als deel IV van de Reinaert-uitgave te laten verschijnen. Overigens, hoe staat het met de delen II en III? (brief Tjeenk Willink aan Hellinga, d.d. 22.12.1955).

In het contract uit 1949 was sprake van een tweede deel met 'inleiding, aantekeningen en glossarium'. Waarschijnlijk was dat gedacht in de lijn van Buitenrust Hettema's *Inleiding – Aantekeningen – Glossarium* (1910), eveneens

verschenen bij Tjeenk Willink, als deel 2 bij een diplomatische Reynaerteditie uit 1903 (1921²) en door Hellinga geprezen als ‘meesterlijke commentaar’.²² Rond 1952 zou Hellinga’s deel II, zoals we zagen, bestaan uit een paleografisch-codicologisch apparaat, een beschrijving van de bronnen en een studie van de tekstgeschiedenis en de verhouding van de bronnen. Daarmee lijkt Hellinga de inleiding en de aantekeningen bestemd te hebben voor deel III, het eigenlijke commentaardeel. Bevestiging voor deze veronderstelling ontbreekt echter in de briefwisseling tussen Tjeenk Willink en Hellinga, die stopt in 1956.

Hellinga en Muller

De papieren van beiden doornemend leerde ik dat Hellinga en Muller met elkaar gecorrespondeerd hebben over de Reynaert. Hellinga schrijft eind 1942 aan Muller:

Hooggeachte Hooggeleerde Heer,
De uitgever A.A. Balkema te Amsterdam wil een zuiver diplomatische uitgave van een Reynaert-Hs. in beperkte oplage doen verschijnen en heeft mij verzocht, de tekst te verzorgen. Ik zou de voorkeur geven aan het Comburgse Hs., maar heb natuurlijk, gezien de opdracht, ook niet het minste bezwaar tegen het Dyck’se (mijn voorkeur is niet meer – maar ook niet minder! – een gevoelskwestie). Aangezien in de uitgave-Buitenrust Hettema-Degering toch nog is gewijzigd en ‘bewerkt’ (interpunctie enz.), zou ik het liefst de ... onbereikbare hss. raadplegen, of althans één daarvan. Ik heb mij nu tot de Univ. Bibliotheek in Amsterdam gewend met de vraag, of er van één der hss. een fotocopie in Nederland aanwezig is en zo dat het geval is, waar? en op welke voorwaarden te raadplegen? Men verwees mij hierop naar U. [...]
(Hellinga aan Muller, d.d. 16.12.1942)

Muller is eind 1942, zoals we zagen, met uitgeverij Brill in onderhandeling over een derde, herziene en vermeerderde druk van zijn eigen (kritische) Reynaerteditie. Hij reageert per kerende post in zijn typerende breedspakige stijl. Dat hij Hellinga niet kan helpen met een fotokopie wordt pas helemaal aan het eind van zijn brief duidelijk. Eerst en vooral geeft hij Hellinga in overweging om hém van dienst te zijn, met een zuiver diplomatische editie van álle bronnen van *Reynaert I*:

Geachte Heer Hellinga,

Ten ommegeand antwoord op Uw brief meld ik U, dat – ofschoon het doel en het *algemeene* nut eener zuiver-diplomatische uitgave van Reinaert I, na de inderdaad halfslachtige van Buitenrust-Hettema en Degering, maar toch met de noten wel als zoodanig bruikbare mij ietwat raadsel- of twijfelachtig schijnt – zij *mij*, persoonlijk, zeer aangenaam en welkom zou zijn. Immers zij zou (of zal) mij ontslaan van de overweging der mogelijk-, wenschelijk-, ja misschien zelfs noodzakelijkheid om een (*maar dan ook volledigen*) apparatus criticus *onder* den tekst van den herdruk – want het boek is reeds eenigen tijd uitverkocht, en de uitgever dringt aan op een spoedigen herdruk, die mij echter op mijn (84-jarigen) leeftijd ietwat zwaar valt – te geven, gelijk dat in eene crititische editie eigenlijk wel behoort.

In zooverre juich ik Uw voornemen wel toe.

Edoch ... ik herhaal, herzeg: ‘den *volledigen* apparatus criticus’; d.w.z. niet alleen *a* (het Comburgsche) of *f* (het Dyck’sche), maar *beide* – immers in veelal gelijke mate door mij voor mijne critische editie gebruikt – en ook het fragment *e* en het, door mij in het Tschr. LIX afgedrukte fragmentje *g*, die alle zekere waarde hebben. Maar dit zou of zal de uitgave (den druk: naast of onder elkaar?) zeer aanmerkelijk verzwaren; en ik zou durven twijfelen of gij zelf, en vooral de uitgever, dien last in zeker wel onbeloonden “arbeidsdienst” zoudt willen aanvaarden en dragen. [...]

(Muller aan Hellinga, d.d. 17.12.1942).

Enkele dagen later schrijft Hellinga onder meer terug:

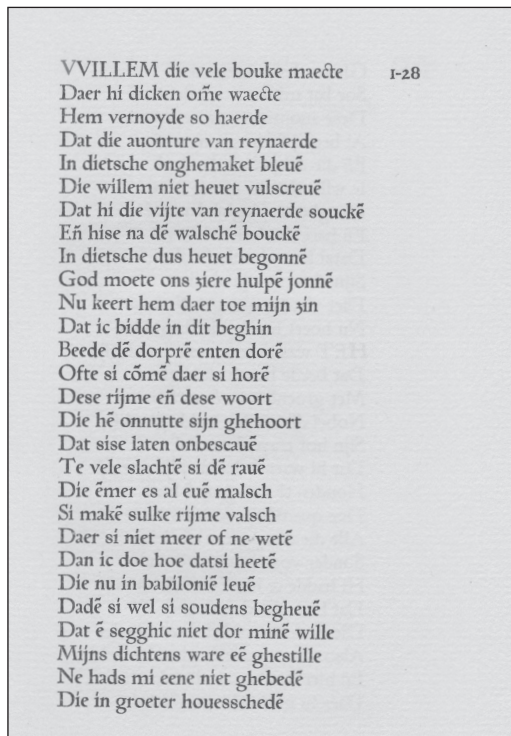
Inderdaad, een dipl. uitgave van de beide R.-Hss met de fragmenten zou voor het onderzoek ideaal zijn! Ik ben daarover reeds lang in bespreking met een anderen uitgever en kan U wel reeds medelen, dat de kans groot is, dat ik na de oorlog deze gewenste uitgave zal brengen op dezelfde wijze als de R II: in fotokopie. (Hellinga aan Muller, d.d. 21.12.1942).

Vervolgens moet Muller – in een brief van begin januari 1943 die verloren is gegaan – gevraagd hebben of hij in zijn derde druk melding mag maken van deze facsimile-editie-in-voorbereiding, want Hellinga antwoordt:

Ik verzoek U de mogelijkheid van een fotogr. reproductie van de Reinaert I-Hss nog niet te vermelden. Wel verlopen de besprekingen gunstig, maar er zijn nog vele moeilijkheden. (Hellinga aan Muller, d.d. 20.01.1943).

Het lijkt wel of beide geleerden reynaerdiaanse krompraat hanteren: uitgave naar één bron wordt uitgave naar alle bronnen, diplomatische editie wordt facsimile-editie. Met welke uitgever zou Hellinga trouwens in bespreking zijn geweest? Tjeenk Willink? Hoe dit ook zij, we kunnen met enig recht de synoptisch-diplomatische editie van Hellinga uit 1952 retrospectief beschouwen als het door Muller gewenste *apparatus criticus* voor de derde druk van diens kritische Reynaerteditie uit 1944.

In hetzelfde oorlogsjaar verscheen *Van den vos Reynaerde* ook bij uitgeverij Balkema in Amsterdam (afb. 11) De tekst was naar een fotokopie van het

Afb. 11 *Van den vos Reynaerde*, ed. Hellinga, Amsterdam [1944] (DEJONG 638)

	Mu ² 53 53
<p>Die quaet doet <u>die</u> scuwet dat lecht <u>die</u> naar FB (A: -)</p> <p>Zie CC 127. Zie Kloeke, Ts 38, 57-58. Zie Leitzmann, PBB XLII, 547-548.</p> <p>Muller. Ts 59 (1940) 163.</p>	

Afb. 12 Fiche uit het Reynaertapparaat (LTK 2303)

Afb. 13 Reynaertapparaat Amsterdam/Groningen (LTK 2303)

Comburgse handschrift bezorgd door Hellinga (die in 1944-1945 op de Veluwe ondergedoken zat omdat hij als reserveofficier dreigde te worden geïnterneerd).²³ Ondanks het bibliofiele karakter betrof het een clandestiene uitgave: om de nationaalsocialistische censuur te ontwijken was namelijk het jaar van uitgave geantedateerd: 1940. De bibliotheek van de Maatschappij bezit een exemplaar dat, als onderdeel van de collectie illegaal drukwerk verzameld door Dirk de Jong, enkele jaren geleden werd gedigitaliseerd ten behoeve van de beeldbank Het Geheugen van Nederland en beschikbaar is via de Leidse onlinecatalogus.²⁴

In het kader van zijn Reynaertproject werd onder leiding van Hellinga, later van diens medewerker Lulofs, vakliteratuur verzameld over *Van den vos Reynaerde* en het vervolg *Reynaerts historie*. Het resulteerde in een kaartsysteem met ruim drieduizend fiches. Ze vermelden per vers de interpretaties en tekstkritiek afkomstig uit de talloze artikelen, studies en edities die in de loop der jaren aan de vos zijn gewijd. Toen Lulofs in 1975 tot hoogleraar in Groningen werd benoemd, nam hij het kaartsysteem mee; een getypte versie bleef achter in het Instituut voor Neerlandistiek te Amsterdam. (Afb. 12) Sinds 2013 berust zowel de Amsterdamse als de Groningse versie van het kaartsysteem onder signatuur LTK 2303 in de bibliotheek van de Maatschappij.²⁵ (Afb. 13)

Niet alleen het kaartsysteem met excerpten uit de vakliteratuur, ook die vakliteratuur zelf is aanwezig in de bibliotheek van de Maatschappij, samen met oude drukken en archivalia zoals boven beschreven. Iedereen met een passie voor het verhaal van de vos en de geschiedenis van de teksttransmissie is van harte welkom om in Leiden dit omvangrijke en proteïsche 'Reynaert-apparaat' door te nemen.²⁶

NOTEN

1 *Wet van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden*. [Leiden 2003], artikel 1 (citaat) en 2, p.3. Voor meer informatie zie de website van de Maatschappij: www.mijnedlet.nl.

2 NEDERDUITS DRUKKEN TOT 1800 – *Lübecker Fassung*: Wolfenbüttel 1711 (1176 B 17), Eutin 1797 (1109 G 27). Amsterdam 1752 (1224 B 35). Vgl. H. Menke, *Bibliotheca Reinardiana*, vol. 1, Stuttgart, 1992, p. 319, – *Rostocker Fassung*: Rostock 1539 (1213 A 19), Rostock 1592 (1213 A 13). Vgl. Menke 1992, p. 275, 279, 281, 290. – HOOGDUITS DRUKKEN TOT 1800 – *Frankfurter Drucke*: Frankfurt 1545 (1224 B 34). – 'Barocke' *Bearbeitung*: Rostock

1662 (1109 G 16). – ‘Volksbücher’: s.l. [ca. 1660-1680] (1109 G 35: 1). – *Bearbeitung in neuhochdeutscher Literatursprache* (Gottsched): Leipzig & Amsterdam 1752 (1224 B 35). Vgl. Menke 1992, p. 329, 342, 351, 356.

3 NOORD-NEDERLANDSE VOLKSBOEKEN TOT 1800: Delft 1603 (1499 F 43), Amsterdam 1753 (BKNOOG 134), Amsterdam 1778 (1225 F 27), Amsterdam 1795 (1225 F 29, BKNOOG 135). Vgl. Menke 1992, p. 130, 140, 142, 144. – – ZUID-NEDERLANDSE VOLKSBOEKEN TOT 1800: Antwerpen [1713-1717?] A (1005 G 11), Antwerpen [1713-1717?] B (1074 G 45), Antwerpen [1792-1822] A (1057 H 58), Gent [1817-1845] A (BKNOOG 137). Vgl. Menke 1992, p. 162, 162, 167, 171. – – NEGENTIENDE EEUW: Antwerpen [1818-1842] A (BKNOOG 136), Antwerpen [1818-1842] C (1005 G 10), Gent [1848-1876] A (BKNOOG 138, (1226 G 16), Antwerpen [ca. 1856] (BKNOOG 139), Gent [ca. 1834-1886] (1254 F 19, BKNOOG 140). Vgl. Menke 1992, p. 172, 174, 175, 176, 177.

4 L. Suhl (ed.), *Die historie van Reynaert de Vos*. Nach der Delfter Ausgabe von 1485 zum genauen Abdrucke befördert, Lübeck & Leipzig, 1783. Ex. MNL: 1194 E 31. Vgl. H. Rijns (ed.), *De gedrukte Nederlandse Reynaerttraditie. Een diplomatische en synoptische uitgave naar de bronnen vanaf 1479 tot 1700*, Utrecht, 2007, p. 403-409. – *Bragur. Ein literarisches Magazin der Deutschen und Nordischen Vorzeit*, 8 (1812), p. 224-375. Ex. MNL: 1140 G 21. Vgl. A. Bouwman, “‘Ich schlug auf, und vor mir lag: van den vos Reynaerde’”. Friedrich David Gräter en zijn editio princeps van 1812”, in: *Voortgang. Jaarboek voor de neerlandistiek*, 30 (2012), p. 7-44.

5 Zie A. Bouwman, ‘Albert ten Broecke Hoekstra en zijn onvoltooide Reynaertuitgave. Een poging tot reconstructie’. In: *Tiecelijn 25. Jaarboek 5 van het Reynaertgenootschap*, (2012), p. 254-282.

6 Over Muller zie o.a. A. Bouwman, ‘Zestig jaar filologie. Jacob Wijbrand Muller (1858-1945)’, in: W. van Anrooij & al. (eds.), *Der vaderen boek. Beoefenaren van de studie der Middelnederlandse letterkunde*, Amsterdam, 2003, p. 137-149, 274-276, 307-309.

7 Over de Reynaerteditie van Muller zie ook elders in dit jaarboek P. Wackers, ‘Wat staat er eigenlijk? Over het editeren van *Van den vos Reynaerde*’, p. 98-118. De eerste druk van Mullers kritische editie verscheen in 1914, nadat Muller samen met Buitenrust Hettema, in 1903 (dus voor de ontdekking van het Dyckse handschrift, in 1907), een diplomatische editie van de Comburgse redactie had bezorgd. Vgl. over de verschillende editieopvattingen van Buitenrust Hettema en Muller (diplomatisch versus kritisch) reeds Bouwman, ‘Zestig jaar filologie’ (n. 6), p. 140-145.

8 Doorschoten exemplaren: *Van den Vos Reinaerde. I: Inleiding met aantekeningen, lijst van eigenamen, tekst*. Leiden 1944³ (1500 A 40), *II: Exegetische commentaar*, Leiden, 1942 (1500 A 41). *Critische commentaar op “Van den vos Reinaerde” naar de thans bekende handschriften en bewerkingen*, Utrecht, 1917. (1500: A 42). Correspondentie J.W. Muller (LTK 2018), *Miscellanea J.W. Muller* (LTK 2025).

9 De brieven aan De Vries (en een aantal doorslagen van door hem verzonden brieven) berusten in het archief van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1766-2000, Leiden, UB, inv.nr. AMN 735-736; de brieven aan Muller (en enkele kladversies van door hem verzonden brieven) berusten in LTK 2018. Brieven van Muller en De Vries aan directeur

Folkers berusten in het bedrijfs- en fondsarchief van Brill (1883-2003), dat geschonken is aan de Stichting Bibliotheek van het Boekenvak en als bruikleencollectie wordt beheerd door de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.

10 Over de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in de Tweede Wereldoorlog en de dubbelrol van Jan de Vries (samenwerkend met de Duitse bezetter en actief lid van de Maatschappij) is van belang P.J. Idenburg, 'Persoonlijke herinneringen 1931-1951', in: *Gedenkboek bij het 200-jarig bestaan van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, gevierd op 18, 20 en 21 mei 1966*. Leiden, 1966, p. 89-114, i.c. p. 94, 97-107. De Vries heeft ervoor gezorgd dat de Maatschappij zich niet hoefde aan te sluiten bij de Kultuurkamer, waarvan hij vicevoorzitter was. Hij gaf deze toezegging – in een persoonlijk gesprek met Idenburg, toen voorzitter van de Maatschappij, die hem duidelijk had gemaakt dat dit het einde zou betekenen van de Maatschappij, omdat zo goed als al haar leden zouden bedanken – op voorwaarde dat de scheppende kunstenaars hun lidmaatschap zouden opzeggen. Aldus geschiedde. De Vries werd na de oorlog veroordeeld wegens intellectuele collaboratie en ontslagen als Leids hoogleraar; eind 1945 was hij al, met een twintigtal anderen, geroyeerd als lid van de Maatschappij.

11 Over Hellinga, zie o.a. W. van Anrooij, 'Met het oog op de dichter. Wytze Gerbens Hellinga (1908-1985)', in: W. van Anrooij & al. (eds.), *Der vaderen boek. Beoefenaren van de studie der Middelnederlandse letterkunde*, Amsterdam, 2003, p. 221-234, 283-286, 317-320. – H. Pleij, 'Wytze Gerbens Hellinga als naoorlogs vernieuwer van de geesteswetenschappen', in: G. Alberts & H.J. Zuidervaart (eds.), *De KNAW en de Nederlandse wetenschap tussen 1930 en 1960*, Amsterdam, 2009, p. 125-145.

12 Over de Reynaerteditie van Hellinga zie elders in dit jaarboek ook P. Wackers, 'Wat staat er eigenlijk?' (n. 7), p. 109-110.

13 W. Hellinga, 'De commentaar', in: *Handelingen van het Vierentwintigste Nederlands Filologencongres* (1956), p. 109-127. – 'Het laatste woord is aan Firapeel', in: *Maatstaf. Maandblad voor letteren*, 6 (1958-1959), p. 353-373.

14 LTK 2304 – Reinaerdiana: aantekeningen, documentatie en correspondentie van W. Hellinga betreffende *Van den vos Reynaerde*. Vervaardigd en ontvangen in verband met zijn synoptisch-diplomatische editie, gepubliceerd in 1952, en een nooit verschenen vervolgdeel. Nederland, 1942-1981. – 204 omslagen en delen, geschreven, gedrukt en gefotokopieerd. – Geschonken in 2013 door mw. dr. L. Hellinga-Querido, Londen, via bemiddeling van dr. A.A.M. Besamusca.

15 Mededeling van Lotte Hellinga per e-mail, d.d. 9.05.2013.

16 Hellinga, 'De commentaar' (n. 13), p. 119. Cursivering van Hellinga.

17 W. Hellinga, 'Friezen in de Reynaert', in: Ph.H. Breuker & al. (eds.), *Earefrissel foar prof. dr. E.G.A. Galama ta syn santichste jierdei*. Speciaal nr. van *Us wurk*, 31 (1982), p. 69-76, i.c. p. 75 en 76 (n. 4-5, 7-8).

18 Mededeling van Lotte Hellinga per e-mail, d.d. 11.08.2016.

19 Brieven van Hellinga aan W.E.J. Tjeenk Willink bevinden zich in het bedrijfsarchief dat aan het Historisch Centrum Overijssel te Zwolle in bruikleen is gegeven.

20 Zie voor een overzicht van deze declaraties de brief van Tjeenk Willink aan Hellinga, d.d. 26.02.1952.

21 *Bibliotheek*: d.i. de voorgenomen uitgave van de Bibliotheca Neerlandica Manuscripta, een verzameling beschrijvingen van Middelnederlandse handschriften met indexen berustend in de UB Leiden. Niet gepubliceerd.

22 Hellinga, 'De commentaar' (n. 13), p. 117. Over de Reynaerteditie van Buitenrust Hettema zie elders in dit jaarboek P. Wackers, 'Wat staat er eigenlijk' (n. 7), p. 105-106.

23 Vgl. L. Lewin, *Het clandestiene boek 1940-1945*, Amsterdam, 1983², p. 193-195.

24 W. Hellinga (ed.), *Van den vos Reynaerde*, Amsterdam, 1940 [=1944], ex. MNL: DEJONG 638. Voor de collectie-De Jong zie P. Calis, 'Het avontuur van Dirk de Jong', in: B. Dongelmans & al. (eds.), *Dierbaar magazijn. De bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, Amsterdam, 1995, p. 143-152. Zie ook de website: www.geheugenvannederland.nl.

25 LTK 2303 – Reinaert-apparaat: documentatie over *Van den vos Reynaerde* en *Reynaerts historie*, op basis van publicaties uit de jaren 1829-1975, aangelegd onder leiding van prof. W. Hellinga, later dr. F. Lulofs, verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Ca. 1950-1975. – 8 dozen met systeemkaarten, geschreven en getypt. – In 2013 gedeponereerd door het Instituut voor Neerlandistiek te Amsterdam, via bemiddeling van dr. W.T.J.M. Kuiper (4-7), en door de Erven Lulofs via bemiddeling van prof. dr. H. van Dijk en prof. dr. P.W.M. Wackers (1-3, 8-10). – Omvat: 1-3. Dozen met kleine systeemkaarten, geordend per vers (A 1-3469, B 3500-7777), geschreven. – 4-7. Dozen met kleine systeemkaarten, geordend per vers (A 1-3469, B 3500-7777), getypt (op grond van 1-3). – 8. Doos met grote systeemkaarten, geordend per publicatie (alfabetisch op auteur), geschreven. – 9. Correspondentie F. Lulofs, 1971-1983. – 10. Xeroxkopieën van Reynaert-artikelen die nog niet verwerkt zijn in het kaartstelsel, 1956-1982.

26 Inzage in de papieren van personen overleden na 1946 is vrij, maar publicatie van hun teksten is alleen mogelijk na schriftelijke toestemming van de rechthebbenden.